

Piotr ŁUKOMSKI Uniwersytet Wrocławski
piotr.lukomski@uw.edu.pl**Filip PIERZCHALSKI** Uniwersytet Warszawski
f.pierzchalski@uw.edu.pl

MIEDZY WIDZIALNOŚCIĄ A AUTENTYCZNOŚCIĄ W DEMOKRACJI

PRZESTRZEŃ POLITYKI W FILOZOFII HANNAH ARENDT I JEJ WSPÓŁCZESNE REKONFIGURACJE

ABSTRACT **Between Visibility and Authenticity in Democracy: The Space of Politics in the Philosophy of Hannah Arendt and its Contemporary Reconfigurations**

The aim of the article is to look at the pluralistic democratic space of politics as a game of appearances devoid of authenticity, and shaped by contemporary media technologies in which political opinions have become a derivative of social cognition, referring primarily to perception (visualisation of politics). In this role, it replaced public debate, diversified in form and content, referring to the principles of rationality, which reflected the competitive system of interests and ideas. The theoretical basis for presenting democratic practice as a theatre game – more precisely, a strictly enacted and inauthentic staging based on diverse visual communication – will be Hannah Arendt's phenomenological perspective. According to the philosopher, the space of politics is mainly a public area of exchange and confrontation in the dimension of visibility and audibility, where we are dealing with revealing ourselves (political actors) in the space of appearance (the articulation process as a result of subjective activity). The starting point for presenting the tension between authenticity and visibility resulting from Arendt's assumptions will be a discussion of

the attributes of a contemporary pluralistic society from the point of view of her theory of the human condition.

Keywords: democracy, Hannah Arendt, visibility, authenticity, politics

Słowa kluczowe: demokracja, Hannah Arendt, widzialność, autentyczność, polityka

WPROWADZENIE

Naukowa refleksja nad współczesną kondycją demokracji z jednej strony nie może pomijać dyskusji nad zagadnieniami proceduralnymi i formalno-prawnymi z XIX i XX wieku, z drugiej – powinna być odpowiedzią na aktualne wyzwania bądź paradoksy wynikające z praktyk liberalno-demokratycznych. W pierwszym przypadku mowa o konwencjonalnych, często proceduralno-konstytucyjnych ujęciach teoretycznych, gdzie zróżnicowane w formie i treści wyjaśniania demokracji bazowały m.in. na analizach: możliwości artykulacji woli powszechnej; narzędzi pośredniej artykulacji woli ludu (suwerena) oraz jego częściowych interesów; dochodzenia i urzeczywistniania się w przestrzeni publicznej tak konsensusu, jak *modus vivendi* – traktowanych jako warunek konieczny stabilności demokratycznej i jej podstawowy atrybut – które nie tyle oznaczają realizację w polityce zasady jednomyślności, co raczej odnoszą się do respektowania zasady większości i ochrony (zabezpieczenia) praw mniejszości¹. W drugim przypadku chodzi o liczne sprzeczności i napięcia w obrębie porządku liberalno-demokratycznego, które współcześnie związane są z uzależnieniem polityki od logiki późnego kapitalizmu i stają się synonimem kryzysu reprezentacji czy obywatelskiej alienacji w sferze publicznej. Mowa o stopniowym zaniku zorganizowanej, kolektywnej emancypacji czy działania wspólnotowego względem postępującej fragmentaryzacji, zdemobilizowania społeczeństwa klasowego i wielostronnego urzeczowienia mas społecznych. Taka zbiorowa reifikacja – w duchu postępującej atomizacji, separacji i dezintegracji – oznacza

¹ R.A. Dahl, *On Democracy*, New Haven–London 1998, s. 83-188; K. von Beyme, *Parliamentary Democracy Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789-1999*, London 2000, s. 16-37; J. Gray, *Two Faces of Liberalism*, Cambridge 2000, s. 105-139; F. Cunningham, *Theories of Democracy: A Critical Introduction*, London–New York 2002, s. 123-141; I. Shapiro, *The State of Democratic Theory*, Princeton–Oxford 2003, s. 10-35; P.J. Steinberger, *The Idea of the State*, Cambridge 2004, s. 266-324; B. Garsten, *Representative Government and Popular Sovereignty*, [w:] *Political Representation*, red. I. Shapiro, S.C. Stokes, E.J. Wood, A.S. Kirshner, Cambridge 2009, s. 90-110; P. Pettit, *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*, Cambridge 2012, s. 187-292; M. Loughlin, *The Concept of Constituent Power*, „European Journal of Political Theory” 2014, vol. 13(2), s. 218-237; M. Vatter, *Political Ontology, Constituent Power, and Representation*, „Critical Review of International Social and Political Philosophy” 2015, vol. 18, s. 679-686; W.E. Scheuerman, *Constituent Power and Civil Disobedience: Beyond the Nation-State?*, „Journal of International Political Theory” 2018, vol. 10, s. 1-18.

deprecjację zbiorowych doświadczeń, będących źródłem ukonstytuowania się zorganizowanych podmiotów polityki, na rzecz wielości (*multitude*)².

Nie mniej ważne jest umieszczenie obywateli-konsumentów w wielowymiarowym zbiorze radykalnie nieciągłych praktyk konsumowania oraz reprodukowania kapitalistycznego *bycia-w-świecie*, które znacząco przewartościowują i na różne sposoby uzależniają politykę od globalnego kapitału. Obejmuje to permanentne poszukiwanie – ściślej stosowanie jawnych/niejawnych, formalnych/nieformalnych kanałów artykulacji i komunikacji – nowych obszarów akumulacji, co dla praktyk demokratycznych oznacza fetyszyzację i utowarowienie tak międzypodmiotowej rywalizacji politycznej, jak wytworów aktywności politycznej uczestników gry politycznej³. Towarzyszy temu wszechstronna delegitymizacja polityki. W tym rozumieniu urzeczywistnia się w porządku demokratycznym kultura antypolityczna – interpretowana jako nowa formuła aktywności politycznej – będąca źródłem m.in. takich obserwowalnych zjawisk jak: unieważnianie i dyskredytowanie w debatach publicznych normatywno-aksjologicznych źródeł polityki oraz jej uzasadnień; racjonalizacja procesu odpolityczniania jako przesłanki normalizacji, w dalszej kolejności instytucjonalizacji polityki⁴. Ta wielopostaciowa depolityzacja – realizowana w temporalnej zależności między politykami, sferą medialną a opinią publiczną – jest nie tyle definiowana w kategoriach realizacji procesu rządzenia w państwie, co głównie jako użycie konkretnych strategii retoryczno-dyskursywnych czy medialno-komunikacyjnych przez uczestników praktyk politycznych; użycie narzędzi, dzięki którym ramuje się i wyjaskrawia codzienną hierarchię newsów. Oznacza to stopniowalną kontrolę nad przebiegiem i tematyzacją debaty publicznej – w duchu gramscjanskiej hegemonii kulturowej – szczególnie pod kątem uznawania bądź nieuznawania danego problemu czy kwestii za polityczną⁵.

² M. Walzer, *Liberalism and the Art of Separation*, „Political Theory” 1984, vol. 12(3), s. 315-330; G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton 1990, s. 37; M. Hardt, A. Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York 2004, s. 97-228; B. Best, *Marx and the Dynamic of the Capital Formation: An Aesthetics of Political Economy*, New York 2010, s. 133-134; Z. Bauman, *The Individualized Society*, Cambridge 2001.

³ E. Mandel, *Late Capitalism*, London 1976, s. 523-561; A. Appadurai, *Introduction: Commodities and the Politics of Value*, [w:] *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, red. A. Appadurai, Cambridge 1986, s. 3-63; F. Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham 1991, s. 297-418; D. Harvey, *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Stuttgart 2005, s. 7-54; J. Tittenbrun, *Concepts of Capital: The Commodification of Social Life*, London–New York 2014, s. 131-166; A.M. Iacono, *The History and Theory of Fetishism*, London 2016, s. 101-130.

⁴ C. Hay, *Why We Hate Politics*, Cambridge 2008, s. 90-123.

⁵ S. Hall, *The ‘Structured Communication’ of Events. Discussion Paper*, Birmingham 1973, s. 1-38; Ch. Mouffe, *Hegemony and Ideology in Gramsci*, [w:] *Gramsci and Marxist Theory*, red. Ch. Mouffe, London–Boston–Henley 1979, s. 168-204; S. Hall, *The Work of Representation*, [w:] *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, red. S. Hall, London 2003, s. 13-74; Ch. Mouffe, *On the Political*, London–New York 2005, s. 9-33; S. Bates, L. Jenkins, F. Amery, *(De)Politicisation and the Father’s Clause Parliamentary Debates*, „Policy and Politics” 2014, vol. 42(2), s. 243-258; S. Hall, *Notes of Deconstructing the „Popular”*, [w:] *People’s History and Socialist Theory*, red. R. Samuel, London–New York 2016, s. 227-240.

Innymi słowy, depolityzacja staje się zestawem narzędzi, taktyk oraz strategii, które neutralizują – czy osłabiają autentyczność, mówiąc językiem Hannah Arendt – polityczny charakter procesów decyzyjnych w państwach demokratycznych. To, powtórzmy, stopniowe zmniejszanie aktywności politycznej w wymiarze społecznym, w którym to podważa się zdolność do działań zbiorowych i kolektywnego sprawstwa na rzecz apatii i bierności politycznej⁶. Taki wielopostaciowy brak autentyczności, wyrażony antyideologicznym i afektywno-medialnym zarządzaniem treścią, sprzyja banalizacji i trywializacji. Co ważniejsze, promuje powszechną teatralizację polityki, gdzie coraz większą rolę zaczyna odgrywać sfera zrytualizowanego spektaklu, będącego medialną „grą pozorów”⁷ – politycznym performansem, który nie znajduje potwierdzenia w realnej rywalizacji politycznej, będącej synonimem jawnej artykulacji sprzecznych celów, interesów, potrzeb czy aspiracji. To moment, gdy poprzez kulturowo uwarunkowaną sferę językowo-znaczeniową i przy znaczącym udziale mediów masowych (generowanie polisemicznej mgławicy treści) podmioty polityki dokonują celowych i świadomych manipulacji informacyjno-afektywnych na jednostkowym i grupowym poznaniu, myśleniu czy działaniu. Tutaj polityka – definiowana jako nieautentyczna i „sztucznie odgrywana” praktyka performatywna – jest zapośredniczoną przestrzenią wizualnej komunikacji, w której aktorzy polityczni, chcąc efektywnie realizować funkcje rządzenia, coraz częściej odwołują się do multimedialnej widzialności. Jako rządzący są obiektem zabiegającym o polityczną widzialność – o właściwą ekspozycję oraz manifestację w przestrzeni publicznej. Poszukują widowni będącej demokratycznym źródłem i gwarantem uzyskania legitymizacji, akredytacji czy reprezentatywności politycznej.

Celem artykułu jest spojrzenie na pluralistyczną demokratyczną przestrzeń polityki jako na grę pozorów pozbawioną cechy autentyczności, a ukształtowaną przez współczesne technologie medialne, w których opinie polityczne stały się pochodną społecznego poznania odwołującego się przede wszystkim do percepcji (wizualizacja polityki). Zastąpiła ona w tej roli zróżnicowaną w formie i treści debatę publiczną dotyczącą zasad racjonalności, która odzwierciedlała rywalizacyjny układ interesów oraz idei. Podstawą teoretyczną do zaprezentowania praktyki demokratycznej jako gry teatralnej – ściśle odgrywanej i nieautentycznej inscenizacji bazującej na zróżnicowanej komunikacji wizualnej – będzie perspektywa fenomenologiczna Hannah Arendt. Według filozofki przestrzeń polityki jest nade wszystko publicznym obszarem wymiany i konfrontacji w wymiarze widzialności oraz słyszalności, gdzie mamy do czynienia z ujawnianiem siebie (aktorzy polityczni) w przestrzeni jawienia się (proces artykulacji jako efekt aktywności podmiotowej). Punktem wyjścia do zaprezentowania napięcia między autentycznością a widzialnością, wynikającego z założeń Arendt, będzie

⁶ M. Wood, *Politicisation, Depoliticisation and Anti-Politics: Towards a Multilevel Research Agenda*, „Political Studies Review” 2015, vol. 14, s. 521-533.

⁷ D.I. Kertzer, *Ritual, Politics, and Power*, New Haven 1988, s. 77-101; P. Łukomski, *Polityka jako teatr*, [w:] *Metafora polityki*, t. 2, red. B. Kaczmarek, Warszawa 2003, s. 283-290; D.E. Apter, *Politics as Theatre: An Alternative View of The Rationalities of Power*, [w:] *Social Performance Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*, red. J.C. Alexander, B. Giesen, J.L. Mast, Cambridge 2006, s. 218-256.

omówienie atrybutów współczesnego społeczeństwa pluralistycznego z punktu widzenia jej teorii kondycji ludzkiej. W kontekście tej teorii idea pluralistycznej „równowagi konkurencyjnej” posłuży także jako przesłanka do wyjaśnienia mechanizmu performatyki widzialności (konstituowania się politycznych podmiotów) oraz jej konsekwencji dla dynamiki współczesnej sfery publicznej.

PLURALIZM I POLITYCZNE WIDZIALNOŚCI

Wśród wielu naukowych interpretacji oraz metafor odnoszących się do polityki nic na aktualności nie straciła koncepcja traktująca przestrzeń polityki jako *rynek*⁸. Taki sposób definiowania jest szczególnie bliski państwom liberalno-demokratycznym, w których oprócz promowania liberalnej i neoliberalnej ideologii wolnorynkowej mamy do czynienia z dominacją logiki kapitalistycznej w przestrzeni publicznej. To wielopoziomowe sprzężenie argumentacji kapitalistycznej z narracją liberalną zarówno przekłada się na działania i decyzje rządzących, jak i wpływa na organizowanie oraz funkcjonowanie praktyk politycznych. Innymi słowy, uprawnionym jest rozpatrywanie polityki w reżimach demokratycznych jako zróżnicowanej w formie oraz treści technologii wymiany towarowej – w praktyce często socjotechniki wymiany – zgodnie z wymogami kapitalizmu⁹. Taka interpretacja polityki jest od co najmniej lat 80. XX wieku emanacją światowego i dominującego trendu w ekonomii politycznej i teoriach rozwoju ekonomicznego¹⁰. Stąd przestrzeń polityczna – analogicznie do gospodarki kapitalistycznej – staje się miejscem rywalizacji wolnorynkowej (obrotu towarowego), gdzie wraz z postępującą prywatyzacją i komercjalizacją danych obszarów życia społecznego wzrasta poziom i znaczenie mechanizmu medialnej widzialności, dzięki któremu rządzący mogą skuteczniej i efektywniej kształtować i utrzymywać asymetrię władczą. W konsekwencji nie tylko rzeczy czy usługi, lecz także stosunki społeczne, ideologie, programy polityczne czy wreszcie sami politycy w całokształcie swych cech podlegają jednocześnie utowarowieniu oraz presji teatralności. W tym drugim przypadku mowa o performatyce politycznej widzialności, gdzie kształtowanie politycznego wizerunku – traktowanego jako teatralna maskarada – i jego komercjalizacja stają się podstawowym wymogiem – wręcz bezalternatywnym i wiążącym celem – dla podmiotów polityki. Teatralna mistyfikacja,

⁸ J. Elster, *The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory*, [w:] *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, red. J. Bohman, W. Rehg, Cambridge 1997, s. 3-33.

⁹ M. Ziółkowski, M. Baranowski, R. Drozdowski, *On the Multiple Varieties, Consequences and Paradoxes of the Commodification of Nature*, „Polish Sociological Review” 2020, vol. 211(3), s. 281-300.

¹⁰ Chodzi o zbiór wolnorynkowych i monetarystycznych zasad wyrażonych w Konsensusie waszyngtońskim (Washington Consensus), które oznaczały sankcjonowanie trzech priorytetów – liberalizacji, deregulacji i prywatyzacji. Zob.: J. Williamson, *A Short History of the Washington Consensus*, [w:] *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*, red. N. Serra, J.E. Stiglitz, Oxford 2008, s. 14-30; R. Broad, *The Washington Consensus Meets the Global Backlash: Shifting Debates and Policies*, „Globalizations” 2004, vol. 1(2), s. 129-154; D. Held, *At the Global Crossroads: The End of the Washington Consensus and the Rise of Global Social Democracy?*, [w:] *The Global Politics of Globalization. „Empire” vs „Cosmopolis”*, red. B. Gills, London 2008, s. 95-113.

medialne zapośredniczenia i wizualna kreacja stanowią więc fundament kształtowania demokratycznego doświadczenia wśród obywateli¹¹. Jednocześnie performatyka zachowań politycznych oznacza wzrost znaczenia mediów audiowizualnych w procesie politycznym, kiedy podmiotowe aktywności polityczne w większym stopniu stają się zależne od symulacji; kiedy zanikają granice między faktami rzeczywistymi a medialnymi czy między oryginałem a kopią¹².

Przy czym takie „teatralne produkcje” widzialności ze strony rządzących przez użycie technologii medialnych skutkują emocjonalno-sugestywnym „zwodzeniem” rządzonych. Z jednej strony oznacza to momenty, kiedy politycy – nadawcy audiowizualnych komunikatów – są traktowani jako manipulatorzy mas, z drugiej zaś strony to sytuacje w polityce i polityczne, w których potencjalni odbiorcy treści politycznych są redukowani do obiektów manipulacji nadawczych, tj. biernych elementów szeroko rozumianej komunikacji politycznej¹³. Powtórzmy, w takich okolicznościach mamy do czynienia z pewnym zamazywaniem się rzeczywistości przedstawionej (reprezentacje medialno-wizualne) ze światem rzeczywistym. To momenty, kiedy obrazy i kody audiowizualne wypierają – w jakiejś mierze zastępują – inne formy komunikacji politycznej. Przy tym ma miejsce rozpowszechnianie zjawiska medializacji polityki, gdy dochodzi do „medialnych deformacji obrazu, a co za tym idzie – ludzkiego odbioru polityki. Co ważniejsze, mamy do czynienia z odwracaniem uwagi rządzonych od faktycznych problemów czy realnych decydentów na rzecz promocji „medialnych banałów”, jednolitych newsów lub politycznych celebrytów¹⁴. Mowa o fasadowych politykach czy partiach politycznych oraz ich publicznych wizerunkach. Aktorzy dbają jedynie o medialną popularność oraz rozpoznawalność przy jednoczesnym ograniczonym wpływie na polityczny proces decyzyjny *per se*.

Warto zauważyć, że w konwencjonalnym opisie demokracji – ściśle pluralistycznej interpretacji rządów ludu – podkreśla się, że reżim demokratyczny to takie praktyki, instytucje, reguły, zasady czy wartości, które współtworzą policentryczny charakter procesu politycznego. W tym sensie koncepcja poliarchii staje się synonimem tak wielości ośrodków władczych (decyzyjnych), jak ruchliwości i konkurencyjności międzygrupowej¹⁵. Dlatego pluralizm można interpretować m.in. jako brak monopolu na polityczną działalność przedstawicielską czy jako przestrzeń publicznej interakcji oraz wymiany, w której mamy do czynienia z dobrowolną, niehierarchiczną, często także antagonistyczną reprezentacją interesów czy podmiotami politycznymi wyrażającymi

¹¹ P. Rosanvallon, *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, przeł. A. Czarnacka, Wrocław 2011, s. 169-171.

¹² R. Schechner, *Performatyka. Wstęp*, przeł. T. Kubikowski, Wrocław 2006, s. 145.

¹³ M. Hopfinger, *Kultura współczesna – audiowizualność*, Warszawa 1985, s. 10-15; A. Kowalska, *Nowy odbiorca? Przemiany obrazu odbiorcy w wybranych koncepcjach współczesnej kultury*, Warszawa 2014, s. 13-29.

¹⁴ M. Karwat, *O karykaturze polityki*, Warszawa 2012, s. 573 i nn.

¹⁵ R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford 1959, s. 206-240; P.M. Blau, *Exchange and Power in Social Life*, New York 1964, s. 283-311; R.A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven 1971, s. 17-32.

takie interesy¹⁶. Według Davida Helda demokracja pluralistyczna cechuje się m.in. istnieniem wielu ośrodków władzy; rozdrobnieniem i różnorodnością interesów, celów, potrzeb, aspiracji itd. w przestrzeni publicznej, zarówno tych jawnych/formalnych czy wypowiedzianych, jak i tych niejawnych/nieformalnych czy niewyartykułowanych; tendencją do wzajemnego znoszenia się różnych wpływów między aktorami politycznymi; „transcendentnym” konsensusem wiążącym państwo i społeczeństwo; koncepcją państwa jako sędziego i arbitra pomiędzy stronnictwami¹⁷. Mówiąc inaczej, perspektywa pluralistyczna to nie tyle podkreślanie faktu, że demokracja może prowadzić do tyranii większości czy tyranii strategicznie umiejscowionej mniejszości¹⁸, co raczej uwypuklanie roli i znaczenia „konkurencyjnej równowagi” w demokratycznym rządzeniu. Jak zauważył Robert A. Dahl, pluralistyczna idea demokracji jest antytezą dyktatury. Stanowi rząd (wielu) mniejszości (*minorities government*)¹⁹. W jakiejś mierze to synonim afirmatywnie rozumianego równouprawnienia²⁰.

Dopowiedzmy, że kształtowanie oraz promocja politycznej widzialności w warunkach demokratycznego pluralizmu oznaczają zarówno formalną, jak i faktyczną akceptację wielości, dowolności i konkurencyjności w tworzeniu i utrwalaniu medialnych wizerunków czy audiowizualnych przekazów ze strony różnych uczestników (aktorów) praktyk politycznych. W tym sensie praktyka wizualna nie tylko jest warunkiem koniecznym wszelkiej aktywności politycznej, lecz także staje się ważnym elementem procesu konstruowania poszczególnych podmiotowych widzialności (*vision*). Chodzi o jednostkowy oraz zbiorowy mechanizm postrzegania różnych obiektów ze świata polityki – zwłaszcza aktorów politycznych – a co ważniejsze, o różnego typu polityczne sposoby, techniki oraz strategie konstruowania obrazów tego, co widziane w polityce i widziane jako polityczne²¹. Oczywiście mowa o obrazach (audiowizualnych reprezentacjach) rządzących i ich bezpośrednim oraz pośrednim postrzeganiu przez rządzonych. Dlatego można dodać, że pluralistyczna wielość formuł politycznych widzialności oznacza m.in.:

¹⁶ P.C. Schmitter, *Still the Century of Corporatism?*, [w:] *The New Corporatism: Social-Political Structures in the Iberian World*, red. F. Pike, T. Stritch, Notre Dame 1974, s. 96; M. Carnoy, *The State and Political Theory*, Princeton–New Jersey 1984, s. 37.

¹⁷ D. Held, *Models of Democracy*, Cambridge 2006, s. 158-184.

¹⁸ I. Shapiro, *Democracy's Place*, Ithaca 1996, s. 16-52; A. Przeworski, *Minimalist Conception of Democracy: A Defense*, [w:] *Democracy's Value*, red. I. Shapiro, C. Hacker-Cordón, Cambridge 1999, s. 23-55.

¹⁹ R.A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Chicago–London 2006, s. 63-89.

²⁰ Dla Hannah Arendt „równouprawnienie” oznaczało izonomię. Izonomia była taką formą organizacji politycznej, w której obywatele żyją razem w warunkach nieistnienia władzy zwierzchniej (bez podziału na rządzonych i rządzących). Stąd *polis* miało być izonomią, a nie demokracją, która utożsamiana była z rządami większości i/lub władzą wielu. Zob. H. Arendt, *O rewolucji*, przeł. M. Godyń, Warszawa 2003, s. 32-33.

²¹ M. Jay, *Nowoczesne władze wzroku*, przeł. M. Kwiek, [w:] *Przestrzeń, filozofia i architektura. Osiem rozmów o poznawaniu, produkowaniu i konsumowaniu przestrzeni*, red. E. Rewers, Poznań 1999, s. 77-93; G. Rose, *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2010, s. 20.

1. Dynamiczną oraz podlegającą nieustannej rewizji bądź zmianie „teatralną grę”, polityczną konkurencyjność i rywalizację na wizerunki, postrzeganie oraz interpretację określonych działań, zachowań czy decyzji rządzących przez rządzonych, tj. szeroko rozumiane audytorium – publiczność i jej percepcję wzrokową czy doświadczenie.
2. Eksponowanie nieautentycznych, tj. wymyślonych, pozornych, wyobrażeniowych itp., obrazów, narracji, znaczeń w komunikacji politycznej, dzięki którym zwiększa się prawdopodobieństwo zdobycia uznania, poparcia, legitymizacji czy akredytacji politycznej ze strony rządzących i/lub pretendujących do tej funkcji.
3. Praktykowanie różnych socjotechnik politycznych – szczególnie emocjonalno-wizualnej propagandy – dzięki którym aktorzy polityczni (rządzący, elity polityczne, grupy nacisku itd.) w zaplanowany sposób, często celowo, interesownie oraz intencjonalnie kształtują format, treść czy tempo przekazu audiowizualnego. Nie tylko w gradacyjny sposób sterują postawami czy zachowaniami audytorium-rządzonych, lecz także manipulują informacjami, emocjami, faktami itd., co przekłada się na percepcję oraz prawdziwość i/lub fałszywość odbioru danych treści w komunikacji politycznej.

AUTENTYCZNOŚĆ W PRZESTRZENI WIDZENIA I JEJ REKONFIGURACJE

Paradygmatyczne ujęcie relacji politycznych w układach sieciowych, rozstrzygających o indywidualnych tożsamościach, gdzie problem autentyczności odślania swoją wagę, znajdujemy w teorii polityki Hannah Arendt²². W kontekście przyjętych przez nią założeń teoretycznych przestrzeń polityki może zostać zinterpretowana jako intencjonalna przestrzeń gry, w ramach której konstytuują się polityczne tożsamości (obiekty intencjonalne). W tym sensie można analizować politykę poprzez odwoływanie się do fenomenologicznej interpretacji świata, według której zjawiska stanowią rodzaj relatywnych aspektów świata²³. Pozwala to analitycznie rozdzielić sferę fenomenów politycznych od innych procesów społecznych. Relatywnych w takim oto rozumieniu, że pozostają one korelatami podmiotowych zdolności czy możliwości poznawczych konstytuujących indywidualne i zbiorowe doświadczenie. Powyższy relatywizm rozstrzyga także o ich statusie ontologicznym w tym sensie, że nie można orzekać o istnieniu zjawisk politycznych poza sferą ludzkiej semiozy, czyli kreowania systemów znaczących. To w jej ramach możemy analizować fenomen zarówno ludzkiej tożsamości, jak i ludzkich czynów, a w przypadku teorii polityki Arendt – fenomen ludzkiej podmiotowości, który jest warunkiem pojawienia się indywidualnych tożsamości.

²² Interpretację złożoności zjawiska tożsamości w układach sieciowych przedstawionych w kontekście fenomenologicznych uwikłań teorii Arendt możemy znaleźć w: S. Loidolt, *Phenomenology of Plurality: Hannah Arendt on Political Intersubjectivity*, New York–London 2018, s. 152 i nn.

²³ S. Buckler, *Hannah Arendt and Political Theory. Challenging the Tradition*, Edinburgh 2011, s. 154 i nn.; J.P. Euben, *Arendt's Hellenism*, [w:] *The Cambridge Companion to Arendt*, red. D. Villa, Cambridge 2000, s. 157-171.

O ludzkiej podmiotowości, która przekraczałaby materialistyczne ujęcia oparte na teoriach utylitarystycznych czy funkcjonalnych, możemy mówić ze względu na charakter tego, co Arendt nazywa ludzką kondycją. Jest ona zbiorem ludzkich praktyk zdeterminowanych przez warunki życia na Ziemi lub – innymi słowy – sytuacyjnym uwarunkowaniem człowieka, które określa charakter jego zachowań. W stosunku do klasycznego sporu o ludzką naturę teorię kondycji ludzkiej wyróżnia rezygnacja z prób definiowania człowieka przez odwołania do jego natury wewnętrznej. Zamiast tego ujmuje go jako istotę uwikłaną w zewnętrzne wobec niej procesy, narzucające jej charakter aktywności. Złożoność tychże uwarunkowań jest z kolei cechą, której nie uwzględniają w wystarczającym zakresie nauki społeczne, zwłaszcza w odniesieniu do historycznego wymiaru ludzkiej egzystencji.

W pewnym heurystycznym skrócie ludzka egzystencja – rozumiana jako historyczna tożsamość – stanowi rezultat naszej zdolności do działania (*action*), którą należy odróżniać od naszej zdolności do pracy (*labour*) i wytwarzania (*work*). Działanie odnosi się do ludzkiej różnorodności (*plurality*), praca – do czysto biologicznego wymiaru życia, wytwarzanie – do aspektu materialnego, a dokładniej do świata artefaktów, który wytworzyliśmy dzięki narzędziom i ideom. Tylko ten ostatni aspekt ludzkiej kondycji ma jasno określony wymiar czasowy i sprawczy, czyli początek i koniec. Pracę charakteryzuje nieskończona cykliczność, stąd jej charakter jest wyznaczony przez proces biologiczny, również w jego subiektywnym wymiarze rozumianym przez Arendt jako *prywatność życia*²⁴.

Czym natomiast jest działanie i dlaczego to ono z perspektywy genealogii ludzkiej egzystencji jest źródłem podmiotowości i wolności człowieka? Na poziomie gramatyki, która określa podstawową perspektywę poznawczą, jednostkowa tożsamość jest związana z odpowiedzią na pytanie, *kim jestem*. W opozycji do odpowiedzi na pytanie, *czym jestem*, która określa nas od strony cech czy też faktów konstruowanych społecznie i rozumianych jako coś dokonanego, a w tym sensie uprzedmiotawiającego człowieka²⁵. Ludzka egzystencja nie jest faktem, bo fakty ze swojej natury zamykają nas w kategoriach pudełkach, czyli określają granice naszej egzystencji. Działanie jest określone wyłącznie z punktu widzenia swojego początku, przynajmniej na zasadzie pewnej idealizacji, zgodnie z którą każda nowość w historii pojawia się w jakimś jej punkcie. Stąd paradygmatycznym przypadkiem działania dla Arendt jest fakt ludzkich narodzin, ponieważ jest on zapowiedzią nowości. Zwróćmy uwagę, że interpretacja narodzin jako aktu działania odsłania jednocześnie jego międzyludzki charakter, który możemy przeciwstawiać subiektywnym, odwołującym się do kategorii intencji lub woli teorii działania, spośród których najczęściej przywoływaną jest Kantowska teoria podmiotu. W ujęciu Arendt działanie jest w pewnym sensie równie obiektywnym faktem, jak same narodziny człowieka: poza intencją i indywidualną świadomością stajemy się

²⁴ H. Arendt, *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodzka, Warszawa 2000, s. 87-111; M. Marder, *Nativity, Event, Revolution: The Political Phenomenology of Hannah Arendt*, „Journal of the British Society for Phenomenology” 2013, vol. 44(3), s. 302-320. Marder w swojej analizie przyjmuje, że koncepcją kondycji ludzkiej jest perspektywa, która zmienia rozumienie samej fenomenologii.

²⁵ H. Arendt, *Kondycja...*, s. 13-15.

częścią mikrohistorii, wpływając samym swoim istnieniem na innych. W tym znaczeniu działanie jest kwestią ekspozycji w przestrzeni międzyludzkiej i związanego z tym faktem ryzyka zawartego w inicjowaniu kolejnej historii, w której (już z jednostkowej, pierwszoosobowej perspektywy) jesteśmy głównymi bohaterami. Mowa tutaj oczywiście o ryzyku egzystencjalnym, w sensie nadanym mu przez filozofię egzystencjalną – chodzi o to, kim się staniemy pośród ludzi. Arendt w różnych rozwinięciach dotyczących natury działania podkreślała jego znaczenie jako pewnego rodzaju przygody egzystencjalnej, uwolnionej od biologicznej, ale też historycznej konieczności²⁶.

Moment narodzin, choć kluczowy z punktu widzenia zrozumienia natury działania, jest jednak tylko początkiem procesu, w ramach którego ujawniamy to, kim jesteśmy. Najistotniejszym jego elementem jest *mowa*. Arendt interpretuje ją jako pewien modus użycia języka, któremu najbliższa w przestrzeni rodzajów i gatunków jest poezja. Pojęcie procesu ujawniania rodzi pewne trudności interpretacyjne, ponieważ łatwo je odnieść do klasycznych koncepcji natury ludzkiej, w których jest ona jakąś immanentną daną istotą, aktualizującą się w czasie. Dlatego należy myśleć o ujawnianiu jako funkcji mowy, ponieważ to ona z racji swojej bezpośredniości stanowi klucz do zrozumienia historycznej natury człowieka, ale też jest fenomenem międzyludzkim. W takiej perspektywie ciało jest tylko ośrodkiem krystalizowania się tożsamości, dla której kreowania istotniejsi są inni ludzie²⁷. To wspólnota i jej dynamika tworzą ramy znaczenia i ramy interpretacyjne dla tożsamości rozumianej historycznie. Tak jak tożsamość króla Leara jest nieodłączna od całości dramatu Shakespeare'a, ponieważ to jego kontekst określa to, kim jest król Lear. Zastrzec tu należy, że tak rozumiana tożsamość nie wyczerpuje zakresu naszego człowieczeństwa w myśli Arendt, które realizuje się również w sferze prywatnej i którego istotną składową jest *vita contemplativa*²⁸.

Z perspektywy epistemologicznej problem poznania prywatności jest analogiczny do problemu poznania drugiego umysłu, ważnego również dla tradycji fenomenologicznej²⁹. W kontekście poznawczym istnieje nieprzekraczalna bariera pomiędzy

²⁶ P. Łukomski, *Pandemonium jako model polityki. Hannah Arendt o idei działania*, Warszawa 2022, s. 101-110.

²⁷ Arendt odwołuje się przede wszystkim do fenomenologii Maurice'a Merleau-Ponty'ego, zob. H. Arendt, *Myślenie*, przeł. H. Buczyńska-Garewicz, Warszawa 1991, s. 54-59. Na temat związku z jego filozofią zob. L. Boella, *Phenomenology and Ontology: Hannah Arendt and Maurice Merleau-Ponty*, [w:] *Merleau-Ponty In Contemporary Perspectives*, red. P. Burke, J. van der Veken, Dordrecht 2012, s. 171-179. Na temat relacji między teorią Arendt a tradycją fenomenologiczną zob. *The Routledge Handbook of Phenomenology and Phenomenological Philosophy*, red. D. De Santis, B.C. Hopkins, C. Majolino, London 2020, s. 445-453; K. Held, *Towards a Phenomenology of the Political World*, [w:] *The Oxford Handbook of Contemporary Phenomenology*, red. D. Zahavi, Oxford 2012, s. 442-459; L. Chartouny, *Phenomenology and the Political Philosophy of Hannah Arendt*, [w:] *The Oxford Handbook of Phenomenologies and Organization Studies*, red. F.X. de Vaujany, J. Aroles, M. Pérezts, Oxford 2023.

²⁸ H. Arendt, *Kondycja...*, s. 18-19. Na temat specyfiki *bios politikos* zob. J. Taminiaux, *Bios politikos and bios theoretikos in the Phenomenology of Hannah Arendt*, „International Journal of Philosophical Studies” 1996, vol. 4(2), s. 215-232.

²⁹ S. Gallagher, D. Zahavi, *The Phenomenological Mind. An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science*, London 2007, s. 171-196.

jednym a drugim światem, ponieważ każdy, prywatny w założeniu aspekt życia, jeśli zostanie ujawniony, to z punktu widzenia czysto sytuacyjnego nabiera charakteru publicznego, w tym podlega też publicznej interpretacji, podobnie jak każde dzieło sztuki, które rodzi się w zakamarkach ludzkiego umysłu. Nawet jeśli dzięki zastosowaniu narzędzi i wnioskowaniu poprzez analogię inne umysły wraz z prywatnymi fenomenologiami stają się przedmiotem prawdopodobnego poznania, to dystans epistemiczny pozostaje stałą cechą relacji między umysłami.

Podstawowy sens działania wynika z jego innowacyjności, czyli wykreowania czegoś nowego w tym świecie, stąd też paralele między działaniem, sztuką a estetyką. Z tego punktu widzenia działanie jest również czymś, co możemy zaobserwować w każdym aspekcie rzeczywistości, w którym mamy do czynienia z inicjowaniem nowych procesów, w tym w nauce i technice. Mowa jest sposobem działania w bezpośredniej wspólnocie i tylko jako autentyczna lub też podpadająca pod kategorię autentyczności stanowi możliwy początek procesu politycznego. Ten ostatni możemy interpretować w kategoriach sztuki, czyli gry, w której mają zastosowanie kategorie estetyczne. Kategoria bezpośredniości podkreśla tutaj nieobecność przemocy w relacjach pomiędzy aktorami politycznymi. Mowa nie jest przy tym środkiem, o jakim mówimy w ramach racjonalności instrumentalnej, ale aktem, który ujawnia, kim jest aktor w relacji z innymi i samym sobą. Innymi słowy, jest aktem samopoznania i dopiero w ramach tego procesu możemy mówić o pojawieniu się nowych tożsamości w świecie politycznym.

Za pomocą interpretacji rozszerzającej perspektywę teoretyczną Arendt możemy spojrzeć na zjawisko podmiotowości politycznej jak na rodzaj gry, która je konstytuuje. Polem tej gry jest sfera międzyludzka rozumiana jako sfera ujawniania się indywiduów, których podstawę ontologiczną stanowią ludzkie ciała³⁰. Ciało człowieka z jednej strony reprezentuje potencjalną nowość, tak istotną z punktu widzenia zjawisk politycznych, a z drugiej strony ustanawia strukturalne własności dla procesów poznawczych, na które składają się określone możliwości percepcyjne oraz możliwości reprezentowania doświadczenia. Tak rozumiana gra zakłada jako jeden z warunków początkowych fakt, że tożsamości indywiduów nie są wcześniej określone w ramach struktury deterministycznej. W takim znaczeniu jest to hipotetyczna sytuacja, która uwzględnia tezę Arendt, że kategorii ludzkiej tożsamości nie odpowiada żadna własność czy cecha naturalna³¹. Zachowuje ona również inny warunek stanowiący o charakterze podmiotowości politycznej, to znaczy sieciowy charakter interakcji wynikający z równości ludzi, definiowanej przez Arendt w sposób negatywny, czyli poprzez brak struktury dominacji³². Istotność tego założenia dla podmiotowości jako zjawiska konstytuowanego w sferze międzyludzkiej wynika z faktu zależności między zdolnością do działania a auto-

³⁰ Por. H. Brunkhorst, *Equality and Elitism in Arendt*, [w:] *The Cambridge Companion...*, s. 188-193; Ch. des Portes, *Hannah Arendt's Hidden Phenomenology of the Body*, „Human Studies” 2022, vol. 45, s. 139-156.

³¹ H. Arendt, *Kondycja...*, s. 15.

³² Dokładna formuła Arendt łączy dwie idee, czyli równości i wolności, zgodnie z którą ludzie są równi wtedy i tylko wtedy, gdy nie podlegają rządowi innych, czyli są wolni. Zob. H. Arendt, *Kondycja...*, s. 38.

nomicznością człowieka. Autonomia z punktu widzenia teorii działania Arendt jest takim modusem egzystencji, który zachodzi jedynie w sytuacjach braku podporządkowania, ponieważ tylko wtedy jesteśmy zdolni do spontaniczności lub też spontaniczność jest w takich sytuacjach zachowaniem bardziej prawdopodobnym. Pomiędzy ideą autonomii jako cechą ludzkiego umysłu stanowiącego o zasadach działania a autonomią w rozumieniu Arendt zachodzi istotna różnica wynikająca z przesunięcia teży cechy na relacje międzyludzkie. Relacje nie są kształtowane jedynie na poziomie abstrakcyjnego rozumu prawodawczego (umysł ustanawiający zasady), ale również poprzez środowisko interakcji, które odgrywa rolę mediacyjną. Podobnie jak ciało człowieka stanowi o strukturalnych możliwościach poznawczych (fenomenologia widzialności i słyszalności), tak środowisko określa możliwości poznawcze poprzez kreowanie innych poziomów zależności.

TECHNOLOGIE MEDIALNE A POLITYCZNA WIDZIALNOŚĆ

Metafora sceny politycznej, na podstawie której określaliśmy zasady funkcjonowania sfery publicznej jako przestrzeni interakcji pomiędzy aktorami, straciła na adekwatności w społeczeństwie technologicznym w tym sensie, że przestrzeń interakcji uległa radykalnemu przekształceniu w wyniku pojawienia się technologicznych elementów pośredniczących³³. Analogicznie do przypadku przemocy, której złożoność w świecie społecznym i politycznym jest pochodną złożoności stosowanych narzędzi, świat bezpośredniego działania został przekształcony poprzez zmianę narzędzi stosowanych w komunikacji międzyludzkiej.

Wyjaśnienie powyższego przekształcenia wymaga rozszerzenia rozumienia fenomenologii ludzkiego świata, klasycznie interpretowanego jako korelat jednostkowej lub społecznej świadomości w takim zakresie, w jakim możemy uznać narzędzia komunikacji za nowe jednostki funkcjonalne, kreujące obrazy rzeczywistości nieodróżnialne z perspektywy doświadczenia jednostkowego od podmiotowej fenomenologii. Świat zjawisk jest zatem konstytuowany na różnych poziomach funkcji poznawczych realizowanych za pomocą dostatecznych środków czy narzędzi, które pozwalają na stworzenie modelu rzeczywistości posiadającego cechy podobieństwa do rzeczywistości³⁴. Przyjmujemy więc, że zjawisko jest równoważne obrazowi świata, który jest znaczący z jakiejś perspektywy, np. z perspektywy obserwatora lub narratora, czyli jest konstytuowane poprzez relację odwołującą się do intencjonalności. Jeśli uwzględnimy charakter powyższej korelacji jako doświadczenia posiadającego cechy wewnętrznej interakcji, to wyjdziemy poza wąsko rozumiany umysł lub też zdolność rozumienia rzeczywistości poprzez wyodrębnienie z niej jednostek o charakterze istotnościowym.

³³ W konsekwencji stosowania metafory teatru pojęcie tożsamości indywidualnej swoją właściwą interpretację znajduje w pojęciu *persony*, zob. J. Josefson, *Hannah Arendt's Aesthetic Politics: Freedom and the Beautiful*, Cham 2019, s. 5 i nn.

³⁴ S. Loidolt, *Phenomenology of Plurality...*, s. 149-192.

Fenomenologia rozszerzonego środowiska jest w swojej istocie fenomenologią obrazów, w ramach której widzialność i słyszalność są aspektem rzeczywistości o zmiennej strukturze funkcjonalnej. To znaczy, że technologie medialne stały się autonomicznym elementem systemu politycznego i nie spełniają funkcji komunikacyjnych, nawet w takim sensie, w jakim funkcję komunikacyjną spełniał teatr, który w teorii Arendt odgrywa rolę paradymatycznego przypadku służącego wyjaśnieniu tego, czym jest działanie. Ta zmiana perspektywy, czyli przejście od perspektywy aktorów poruszających się w świecie intencjonalnych (znaczących) aktów działania do perspektywy funkcjonalnych aspektów poznawczych środowiska ukształtowanego przez technologię, jest zmianą zarówno na płaszczyźnie epistemologicznej, jak i ontologicznej. Fenomenologia obrazów symulowanych czy też wirtualnej rzeczywistości jest radykalnym zerwaniem z sytuacją, w której o podmiotowości w sferze publicznej rozstrzygały podmiotowe akty działania i którą charakteryzujemy za pomocą terminu *kultura obywatelska* czy *społeczeństwo pluralistyczne*³⁵.

Spójrzmy na ten problem z punktu widzenia politycznego sprawstwa. W klasycznym ujęciu Arendt sytuacja aktorów jest scharakteryzowana przez dystans epistemiczny, czyli żaden z aktorów nie ma możliwości (również z powodu braku stosownych środków na scenie) pozyskiwania wiedzy na temat stanu umysłu pozostałych. W ujęciu intencjonalnym przy odpowiednim treningu aktorzy mogą czynić założenia co do zamiarów innych – do sześciu lub siedmiu osób³⁶. Generalnie rzecz ujmując, wyjście na scenę oznacza podjęcie ryzyka poznawczego i egzystencjalnego. Aktor staje się widzialny i słyszalny dla innych, ale rola, jaką odgrywa, stanie się oczywista dopiero w momencie zakończenia historii, w której się pojawia. Znowu na ogólnym poziomie istotne jest to, że aktorzy ponoszą to ryzyko. Z punktu widzenia ich tożsamości jest to również ryzyko niewiadomej z nim związanej. Aktor działa i cierpi, jak to ujmuje Arendt, czyli jest wpisany w konsekwencje władnych działań i interakcji. W takiej perspektywie aktorstwo polityczne nosi znamiona autentyczności czy też realizmu, o czym rozstrzyga doświadczenie bycia pomiędzy ludźmi. Stwierdzenie zatem, że ludzie są aktorami, nie neguje ich autentyzmu, zwłaszcza jeśli ich zachowania reprezentują wartości istotne z punktu widzenia danego systemu politycznego. Reprezentacja publiczna związana jest nie tylko z ich akceptacją, lecz także z ryzykiem krytyki ze strony innych zarówno co do treści reprezentowanych, jak i autentyczności reprezentacji. Takie postawy tworzą zręby tego, co nazywamy demokracją performatywną lub agonistyczną³⁷.

³⁵ A. Schaap, *Inequality, Loneliness, and Political Appearance: Picturing Radical Democracy with Hannah Arendt and Jacques Rancière*, „Political Theory” 2021, vol. 49(1), s. 28-53; J. Forestal, *Constructing Digital Democracies: Facebook, Arendt, and the Politics of Design*, „Political Studies” 2021, vol. 69(1), s. 26-44; P. Brey, *Artifacts as Social Agents*, [w:] *Inside the Politics of Technology. Agency and Normativity in the Co-Production of Technology and Society*, red. H. Harbers, Amsterdam 2005; L.M.G. Zerilli, *Rethinking the Politics of Post-Truth with Hannah Arendt*, [w:] *Political Phenomenology: Experience, Ontology, Episteme*, red. T. Bedorf, S. Herrmann, New York 2019.

³⁶ R. Dunbar, *Nowa historia ewolucji człowieka*, przeł. B. Kucharzyk, Kraków 2014, s. 65-69.

³⁷ Ch. Mouffe, *Paradoks demokracji*, przeł. W. Jach, M. Kamińska, A. Orzechowski, Wrocław 2005, s. 97-124.

Dystans epistemiczny tworzy ryzyko, w tym ryzyko poznawcze, ale wspólnota losów aktorów tworzy więzi lojalności unikalne dla tradycji republikańskich czy demokratycznych. Funkcją, jaką spełnia aktorstwo na klasycznej scenie politycznej, jest zatem funkcja kreatywna w stosunku do wspólnot politycznych. Natomiast dystans poznawczy w świecie technologii medialnych zmienia zarówno charakter samego działania, jak i jego konsekwencji, ponieważ aktorzy wchodzą ze sobą w interakcje z różnych, asymetrycznych pozycji. Technika jako kreator sceny politycznej reprezentuje przy tym racjonalność instrumentalną związaną z takim pozycjonowaniem aktorów, czyli jest realizacją strategii politycznych odwołujących się do przemocy³⁸. Teatr czy raczej teatralizacja polityki staje się celem, a nie konsekwencją ludzkiej zdolności do działania – celem względnym, bo wpisanym w logikę instrumentalną, w której każdy kolejny krok jest środkiem do wykonania następnego. Aktorstwo polityczne w tej rzeczywistości jest tylko funkcją gry interesów w grze o dominację polityczną nierównych względem siebie aktorów politycznych. Technologia i organizacja społeczna oparta na technologii tworzą nowe przestrzenie manipulacji, dlatego założenia Arendt o równości ludzi są niemożliwe do realizacji. Równość ludzi w tych wirtualnych przestrzeniach jest cechą symulowaną, czyli elementem symulowanej utopii obywatelskiej, w której zachowujemy zdolność do podjęcia działania.

Rozumienie rzeczywistości politycznej przestaje odgrywać jakąkolwiek rolę w tak kreowanym teatrze/systemie politycznym. Struktury poparcia politycznego są bowiem budowane na poziomie obrazów, a słowa zostają sprowadzone do instrumentarium towarzyszącego obrazom. Nie istnieje możliwość ich zakwestionowania, ponieważ nie istnieją strony dialogu, a jedynie manipulujący i manipulowani. Rozkład ryzyka wynikający z niesymetrycznej relacji uniemożliwia określenie takiej relacji jako podmiotowej. Żadna ze stron nie ma możliwości stania się kimś znaczącym dla drugiej strony. Polityka zostaje pozbawiona swojej istotnej treści wynikającej z takich relacji, treści, które ujmujemy w postaci narracji historycznych. Myślenie i działanie zostają pozbawione konsekwencji, tym samym znaczenia, które konstytuuje historyczne wspólnoty polityczne. Wartości zostają pozbawione autentyzmu, ponieważ tracą związek z rzeczywistymi czynami ludzi dokonywanymi w obecności innych. Stąd historia Internetu też będzie historią, ale historią o końcu ludzkości takiej, jaką znamy czy znaliśmy, w której imiona, a nie anonimowość rozstrzygały o tożsamości³⁹.

Znaczenie zawsze wiąże się z konsekwencjami. W wirtualnej rzeczywistości aktor zostaje oderwany od konsekwencji władnych działań. Jest anonimowy, ale co ważniejsze, treści przez niego prezentowane nie pozostają w żadnym istotnym związku z nim samym. Z tej perspektywy jego tożsamość zostaje określona jedynie na poziomie społecznym poprzez funkcję, jaką spełnia w systemie, a bycie funkcjonalnym elementem systemu jest czymś innym niż bycie *bohaterem* danej wspólnoty. W krytycznej perspektywie, w której rozważamy ludzkie tradycje, zawsze mamy do czynienia z aspektem

³⁸ P. Łukomski, *Semiotyka przemocy w perspektywie gier językowych*, [w:] *Oblicza przemocy*, red. J. Ziółkowski, P. Rutkowski, Warszawa 2019, s. 44-52.

³⁹ H. Arendt, *Kondycja...*, s. 346-351.

fikcji, kreowanej zarówno na poziomie narracji, jak i wyobraźni politycznej. Ale nawet przy tak krytycznym spojrzeniu musimy uznać istotną zmianę, jaka się dokonała za sprawą technologii. Zwróćmy uwagę np. na paradoks wynikający z wielopoziomowej manipulacji: manipulujący nie wie, kim jest, i nie wie, kim manipuluje, ponieważ zniszczył warunki umożliwiające zaistnienie takiej wiedzy. Bycie *kimś* w ujęciu zjawiska działania przez Arendt znaczyło bycie częścią wspólnej historii. Współczesna konfiguracja polega na tym, że wspólną historię posiadają jedynie reprezentacje wykreowane w celu realizacji takich lub innych interesów. Na poziomie komunikacji publicznej oznacza to, że zbudowaliśmy wyizolowane światy, których kontakt sprowadza się do antagonistycznych strategii nastawionych na manipulację. Klasycznym odpowiednikiem takiej sytuacji jest figura tyrana czy despoty w myśli klasycznej, do której odwoływała się Arendt, jako do figury w założeniu antypolitycznej, ponieważ samotnej na swojej pozycji dominacji nad innymi aktorami politycznymi⁴⁰.

Technologia umożliwiająca symulowanie tożsamości, celów, przekonań czy idei stworzyła tym samym możliwość realizacji marzenia o byciu *samotnym tyranem*, przynajmniej na kolejnym poziomie iluzji wynikającej z przekonania o wszechwładzy z pozycji w strukturze komunikacji. Figura samotnego tyrana jest w tym wypadku hipostazą naiwnego przekonania o posiadaniu absolutnej racji, czyli takiej, która nie wymaga konfrontacji w rzeczywistej przestrzeni międzyludzkiej. Dogmatyzm, choć naiwny z punktu widzenia epistemologicznego, kryje się za każdą strategią nastawioną na manipulowanie innymi. Epistemologiczne uprzywilejowanie figury księcia stworzonej przez Machiavellego też było obciążone grą nastawioną na tworzenie iluzji, np. kompetencji etycznych. Książę jednak był figurą publiczną, czyli podlegającą również krytyce ze względu na poziom i wiarygodność własnej gry. Na płaszczyźnie tych właśnie kryteriów możemy analizować również performatywne ujęcie działania politycznego w teorii Arendt⁴¹. Jego publiczny charakter, który we współczesnej konfiguracji sceny publicznej zachował jedynie charakter nominalny, był czysto sytuacyjnym uwarunkowaniem decydującym o jego wartości. Aktorzy są figurami publicznymi, ponieważ zawsze występują przed publicznością. Tautologiczna prostota tego stwierdzenia nie podważa jego istotnego znaczenia. Anonimowość współczesnej sceny politycznej będąca konsekwencją rozwoju technologii medialnych jest natomiast głęboko ukryta w sieci niejawnych interakcji, w której widzialność spełnia jedynie funkcję masek, czyli kolejnych warstw wykreowanych tożsamości. Możemy oczywiście traktować to jako nieuchronną konsekwencję ewolucji nowoczesnego społeczeństwa. Ale w takiej perspektywie polityka ostatecznie traci swój humanistyczny wymiar wraz z kluczowym dla naszego rozumienia świata rozróżnieniem między rzeczywistością a iluzją.

Powyższe rozróżnienie, które jest istotne dla samej nauki i związanej z nią technologii, pozostanie bez znaczenia w strukturach politycznych i społecznych zależności. O ich funkcjonalności, która nie wymaga widowni i wszystkich konsekwencji z nią

⁴⁰ Figura tyrana w postaci „wielkiego człowieka” w myśli Arendt pojawia się w wyniku przekonania, że działanie jako proces kreujący ład polityczny straciło swój sens, zob. H. Arendt, *Kondycja...*, s. 207.

⁴¹ G. Kateb, *Political Action: Its Nature and Advantages*, [w:] *The Cambridge Companion...*, s. 135-146.

związanych, rozstrzygać będzie struktura wirtualnych systemów, gdzie ludzie odgrywają jedynie role wyznaczone im przez logikę samego systemu. W pewnym sensie jest to obraz świata, w którym ciężar indywidualnego myślenia zostanie zastąpiony przez systemy zarządzające. W takich systemach również role odgrywane przez poszczególnych aktorów myślących o sobie w kategoriach tradycyjnych tożsamości będą jedynie rodzajem użytecznej iluzji. Przy założeniu, że same systemy podlegają ewolucji, czyli optymalizują swoją funkcję, realny indywidualizm mógłby być jedynie zbędnym zakłóceniem. Z perspektywy indywidualnego umysłu natomiast każdy dyskomfort może zostać zredukowany za pomocą mechanizmu racjonalizacji. Racjonalizacja rozumiana jako alternatywa dla racjonalności w połączeniu z mechanizmami samooszukiwania się jako alternatywą dla autentyczności tworzy paradoks wielopoziomowej manipulacji: manipulujący nie wie, kim jest, i nie wie, kim manipuluje, ponieważ kreuje obraz siebie jedynie ze względu na potencjalny efekt własnej strategii. Jest to reguła, która wprost wynika z modelu racjonalności instrumentalnej – z tej perspektywy idea wspólnoty politycznej może być interpretowana jako swoisty anachronizm. W szerszej perspektywie jest to jeden z aspektów zmiany cywilizacyjnej, opisywanej jako koniec człowieka lub też jako jeden z aspektów posthumanizmu, w którym umysł ludzki, takim jak go rozumieliśmy, jest tylko jednym z możliwych.

WNIOSKI KOŃCOWE

Podsumowując, można stwierdzić, że praktyka demokratyczna interpretowana jako polityczna przestrzeń wymiany i konfrontacji w wymiarze widzialności oraz słyszalności wskazuje pewne napięcia i przewartościowania we współczesnej demokracji. Wydaje się, że fenomenologiczne podejście Arendt – zwłaszcza akcentowanie, że polityka jest w głównej mierze przestrzenią ujawniania siebie (aktorzy polityczni) w przestrzeni jawienia się (proces artykulacji jako efekt aktywności podmiotowej) – można odczytywać nie tylko jako analizę obecnego kryzysu projektów liberalno-demokratycznych, lecz także jako nad wyraz aktualne i potrzebne spojrzenie w analizach politologicznych. Z jednej strony mowa o zjawisku teatralizacji praktyk politycznych, które w połączeniu z propagowaniem kultury antypolitycznej wskazuje kryzys podmiotowości, tożsamości i reprezentatywności w demokracji. Z drugiej strony zaś uwrażliwienie autorki na przekaz audiowizualny, w tym na polityczne znaczenie obrazów czy kreacje politycznej widzialności, pokazuje nowe trendy i standardy prowadzenia działań politycznych.

Możemy sformułować kilka tez, dzięki którym współczesna demokracja może być lepiej zrozumiana czy wyjaśniona:

1. Praktyki demokratyczne należy odczytywać nie tylko jako rzeczywistą rywalizację i współpracę międzypodmiotową, lecz także jako zaplanowaną, intencjonalną mityfikację i „podmiotową grę” między stronami procesu politycznego.
2. Taka „podmiotowa gra” to w dużej mierze audiowizualna komunikacja polityczna, w której to kluczową funkcję spełniają obrazy i reprezentacje wizualne będące źródłem braku autentyczności.

3. Przestrzeń publiczna została strukturalnie przebudowana przez współczesne technologie informacyjne w taki sposób, że pojawiły się w sieciach społecznych i politycznych oddziaływań nowe typy asymetrii (nierówności) pomiędzy podmiotami polityki. W konsekwencji problem autentycznej reprezentacji politycznej w systemach demokratycznych stał się problemem nierozwiązywalnym.
4. Polityka jako sfera technologii informacyjnych zmniejszyła swój potencjał kreowania indywidualności politycznych ze względu na przesunięcie działań politycznych ze sfery międzyludzkiej (Arendt) w sferę wirtualnych symulacji, w których została podważona nie tylko autentyczność aktorów polityki, lecz także sfera faktów stanowiąca podstawę dla formułowania racjonalnych opinii politycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Appadurai A., *Introduction: Commodities and the Politics of Value*, [w:] *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, red. A. Appadurai, Cambridge 1986, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819582>.
- Apter D.E., *Politics as Theatre: An Alternative View of the Rationalities of Power*, [w:] *Social Performance Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*, red. J.C. Alexander, B. Giesen, J.L. Mast, Cambridge 2006, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511616839.008>.
- Arendt H., *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodzka, Warszawa 2000.
- Arendt H., *Myślenie*, przeł. H. Buczyńska-Garewicz, Warszawa 1991.
- Arendt H., *O przemocy. Nieposłuszeństwo obywatelskie*, przeł. A. Łagodzka, W. Madej, Warszawa 1999.
- Arendt H., *O rewolucji*, przeł. M. Godyń, Warszawa 2003.
- Arese L., *Tragedy, Comedy and History in On Revolution*, „European Journal of Cultural and Political Sociology” 2014, vol. 1(3), *Special Issue on the 50th Anniversary of Hannah Arendt’s „On Revolution”*, <https://doi.org/10.1080/23254823.2014.990235>.
- Bates S., Jenkins L., Amery F., *(De)Politicisation and the Father’s Clause Parliamentary Debates*, „Policy and Politics” 2014, vol. 42(2), <https://doi.org/10.1332/030557312X656007>.
- Baudrillard J., *In the Shadow of the Silent Majorities, or, the End of the Social and Other Essays*, New York 1983.
- Bauman Z., *The Individualized Society*, Cambridge 2001.
- Best B., *Marx and the Dynamic of the Capital Formation: An Aesthetics of Political Economy*, New York 2010, <https://doi.org/10.1057/9780230107762>.
- Beyme K. von, *Parliamentary Democracy Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789-1999*, London 2000.
- Blau P.M., *Exchange and Power in Social Life*, New York 1964.
- Brey P., *Artifacts as Social Agents*, [w:] *Inside the Politics of Technology: Agency and Normativity in the Co-Production of Technology and Society*, red. H. Harbers, Amsterdam 2005, <https://doi.org/10.1017/9789048503841.004>.
- Broad R., *The Washington Consensus Meets the Global Backlash: Shifting Debates and Policies*, „Globalizations” 2004, vol. 1(2), <https://doi.org/10.1080/1474773042000308523>.

- Buckler S., *Hannah Arendt and Political Theory: Challenging the Tradition*, Edinburgh 2011, <https://doi.org/10.1515/9780748646326>.
- The Cambridge Companion to Hannah Arendt*, red. D. Villa, Cambridge 2000.
- Carnoy M., *The State and Political Theory*, Princeton–New Jersey 1984, <https://doi.org/10.1515/9781400853458>.
- Chartouny L., *Phenomenology and the Political Philosophy of Hannah Arendt*, [w:] *The Oxford Handbook of Phenomenologies and Organization Studies*, red. F.X. de Vaujany, J. Aroles, M. Pérezts, Oxford 2023, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192865755.013.10>.
- Cunningham F., *Theories of Democracy: A Critical Introduction*, London–New York 2002, <https://doi.org/10.4324/9780203466247>.
- Dahl R.A., *A Preface to Democratic Theory*, Chicago–London 2006, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226118727.001.0001>.
- Dahl R.A., *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven 1971.
- Dahl R.A., *On Democracy*, New Haven–London 1998.
- Dahrendorf R., *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford 1959.
- Elster J., *The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory*, [w:] *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, red. J. Bohman, W. Rehg, Cambridge 1997, <https://doi.org/10.7551/mitpress/2324.003.0004>.
- Esping-Andersen G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton 1990.
- Forestal J., *Constructing Digital Democracies: Facebook, Arendt, and the Politics of Design*, „Political Studies” 2021, vol. 69(1), <https://doi.org/10.1177/0032321719890807>.
- Garsten B., *Representative Government and Popular Sovereignty*, [w:] *Political Representation*, red. I. Shapiro, S.C. Stokes, E.J. Wood, A.S. Kirshner, Cambridge 2009, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813146.006>.
- Gray J., *Two Faces of Liberalism*, Cambridge 2000.
- Hall S., *Notes of Deconstructing the „Popular”*, [w:] *People’s History and Socialist Theory*, red. R. Samuel, London–New York 2016.
- Hall S., *The ‘Structured Communication’ of Events. Discussion Paper*, Birmingham 1973.
- Hall S., *The Work of Representation*, [w:] *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, red. S. Hall, London 2003.
- Hardt M., Negri A., *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York 2004.
- Harvey D., *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Stuttgart 2005.
- Hay C., *Why We Hate Politics*, Cambridge 2008.
- Held D., *At the Global Crossroads: The End of the Washington Consensus and the Rise of Global Social Democracy?*, [w:] *The Global Politics of Globalization. „Empire” vs „Cosmopolis”*, red. B. Gills, London–New York 2008.
- Held D., *Models of Democracy*, Cambridge 2006.
- Held K., *Towards a Phenomenology of the Political World*, [w:] *The Oxford Handbook of Contemporary Phenomenology*, red. D. Zahavi, Oxford 2012, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199594900.013.0022>.
- Hopfinger M., *Kultura współczesna – audiowizualność*, Warszawa 1985.

- Iacono A.M., *The History and Theory of Fetishism*, London 2016, <https://doi.org/10.1057/9781137541154>.
- Jameson F., *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham 1991, <https://doi.org/10.1515/9780822378419>.
- Jay M., *Nowoczesne władze wzroku*, przeł. M. Kwiek, [w:] *Przestrzeń, filozofia i architektura. Osiem rozmów o poznawaniu, produkowaniu i konsumowaniu przestrzeni*, red. E. Rewers, Poznań 1999.
- Josefson J., *Hannah Arendt's Aesthetic Politics: Freedom and the Beautiful*, Cham 2019, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-18692-0>.
- Kertzer D.I., *Ritual, Politics, and Power*, New Haven 1988.
- Kowalska A., *Nowy odbiorca? Przemiany obrazu odbiorcy w wybranych koncepcjach współczesnej kultury*, Warszawa 2014.
- Loidolt S., *Phenomenology of Plurality: Hannah Arendt on Political Intersubjectivity*, New York–London 2018, <https://doi.org/10.4324/9781315208565>.
- Loughlin M., *The Concept of Constituent Power*, „European Journal of Political Theory” 2014, vol. 13(2), <https://doi.org/10.1177/1474885113488766>.
- Łukomski P., *Pandemonium jako model polityki. Hannah Arendt o idei działania*, Warszawa 2022.
- Łukomski P., *Polityka jako teatr*, [w:] *Metafory polityki*, t. 2, red. B. Kaczmarek, Warszawa 2003.
- Łukomski P., *Semiotyka przemocy w perspektywie gier językowych*, [w:] *Oblicza przemocy*, red. J. Ziółkowski, P. Rutkowski, Warszawa 2019.
- Mandel E., *Late Capitalism*, London 1976.
- Marder M., *Nativity, Event, Revolution: The Political Phenomenology of Hannah Arendt*, „Journal of the British Society for Phenomenology” 2013, vol. 44(3), <https://doi.org/10.1080/00071773.2013.11006808>.
- Mouffe Ch., *Hegemony and Ideology in Gramsci*, [w:] *Gramsci and Marxist Theory*, red. Ch. Mouffe, London–Boston–Henley 1979.
- Mouffe Ch., *On the Political*, London–New York 2005.
- Mouffe Ch., *Paradoks demokracji*, przeł. W. Jach, M. Kamińska, A. Orzechowski, Wrocław 2005.
- Pettit P., *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*, Cambridge 2012, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139017428>.
- Portes Ch. des, *Hannah Arendt's Hidden Phenomenology of the Body*, „Human Studies” 2022, vol. 45, <https://doi.org/10.1007/s10746-021-09614-2>.
- Przeworski A., *Minimalist Conception of Democracy: A Defense*, [w:] *Democracy's Value*, red. I. Shapiro, C. Hacker-Cordón, Cambridge 1999.
- Rosanvallón P., *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, przeł. A. Czarnacka, Wrocław 2011.
- Rose G., *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2010.
- Schaap A., *Inequality, Loneliness, and Political Appearance: Picturing Radical Democracy with Hannah Arendt and Jacques Rancière*, „Political Theory” 2021, vol. 49(1), <https://doi.org/10.1177/0090591720920215>.
- Schechner R., *Performatyka. Wstęp*, przeł. T. Kubikowski, Wrocław 2006.
- Scheuerman W.E., *Constituent Power and Civil Disobedience: Beyond the Nation-State?*, „Journal of International Political Theory” 2018, vol. 10, <https://doi.org/10.1177/175508821880>.

- Schmitter P.C., *Still the Century of Corporatism?*, [w:] *The New Corporatism: Social-Political Structures in the Iberian World*, red. F. Pike, T. Stritch, Notre Dame 1974.
- Shapiro I., *Democracy's Place*, Ithaca 1996, <https://doi.org/10.7591/9781501718236>.
- Shapiro I., *The State of Democratic Theory*, Princeton–Oxford 2003, <https://doi.org/10.1515/9781400825899>.
- Steinberger P.J., *The Idea of the State*, Cambridge 2004, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490361>.
- Taminiaux J., Bios politikos and bios theoretikos in the *Phenomenology of Hannah Arendt*, „International Journal of Philosophical Studies” 1996, vol. 4(2), <https://doi.org/10.1080/09672559608570832>.
- Tchir T., *Hannah Arendt's Theory of Political Action. Daimonic Disclosure of the „Who”*, Cham 2017, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-53438-1>.
- Tittenbrun J., *Concepts of Capital: The Commodification of Social Life*, London–New York 2014, <https://doi.org/10.4324/9781315080727>.
- Vatter M., *Political Ontology, Constituent Power, and Representation*, „Critical Review of International Social and Political Philosophy” 2015, vol. 18, <https://doi.org/10.1080/13698230.2015.1092663>.
- Walzer M., *Liberalism and the Art of Separation*, „Political Theory” 1984, vol. 12(3), <https://doi.org/10.1177/0090591784012003001>.
- Wenman M., *Agonistic Democracy: Constituent Power in the Era of Globalisation*, Cambridge 2013, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511777158>.
- Williamson J., *A Short History of the Washington Consensus*, [w:] *The Washington Consensus Reconsidered. Towards a New Global Governance*, red. N. Serra, J. Stiglitz, Oxford 2008, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199534081.003.0002>.
- Wood M., *Politicisation, Depoliticisation and Anti-Politics: Towards a Multilevel Research Agenda*, „Political Studies Review” 2015, vol. 14, <https://doi.org/10.1111/1478-9302.12074>.
- Zerilli L.M.G., *Rethinking the Politics of Post-Truth with Hannah Arendt*, [w:] *Political Phenomenology. Experience, Ontology, Episteme*, red. T. Bedorf, S. Herrmann, New York 2019, <https://doi.org/10.4324/9780429259852-8>.
- Ziółkowski M., Baranowski M., Drozdowski R., *On the Multiple Varieties, Consequences and Paradoxes of the Commodification of Nature*, „Polish Sociological Review” 2020, vol. 211(3), <https://doi.org/10.26412/psr211.02>.

Piotr Łukomski – doktor habilitowany, Zakład Teorii Polityki Instytutu Politologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Specjalizacja badawcza obejmuje teorię i filozofię polityki: modele eksplanacji zjawisk politycznych, teorię zachowań i umysłu politycznego, paradygmat kognitywny w naukach społecznych.

Filip Pierzchalski – doktor habilitowany, politolog pracujący w Katedrze Teorii Polityki i Myśli Politycznej Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalizacja badawcza obejmuje teorię i filozofię polityki: kategorię podmiotowości politycznej, przywództwo polityczne, socjotechnikę polityczną oraz emocje w polityce.